

En samling blir til

– om innsamlingen av
hesteskjeletter ved Bergens Museum

AV ANNE KARIN
HUFTHAMMER

I årene 1914–16 undersøkte professor Haakon Shetelig steinalderboplassen på Ruskeneset i Fana. Foruten oldsaker kom det for dagen et stort beinmateriale, både av fugl, fisk og pattedyr. Mer enn 5000 bein og beinfragmenter ble overlevert til styresen for museets zoologiske avdeling, professor August Brinkmann, til bestemmelse. Dermed var et unikt samarbeid mellom zoologi og arkeologi innledet, og med beina fra Ruskeneset ble grunnlaget for de osteologiske samlingene ved Bergens Museum lagt.

«Her har professor Brinkmann brutt nytt land for norsk videnskap», skrev Bergens Tidende den 2. november 1920, da boken om Ruskenesfunnet kom ut. Tidligere måtte bestemmelsen av beinfunn foregå i utlandet, fordi det manglet kompetanse og sammenligningsmateriale i Norge. Gjennom samarbeid med sin kollega, viceinspektør Herluf Winge ved Zoologisk museum i København, kunne Brinkmann bestemme nærmere en femtepart av beinfragmentene som ble gravet frem fra kulturlagene på Ruskeneset. Ikke mindre enn 66 dyrearter ble påvist. Det var også menneskeknokler i materialet. Ruskenesmaterialet er journalført som nr. JS 1 (JS=jordfunnet skjelettmateriale) i samlingen av subfossile bein.¹

August Brinkmann var dansk av fødsel, født i København i 1878. Etter eksamen artium i 1898 studerte han zoologi og ble allerede 22 år gammel tilsatt som assistent ved den zoologiske stasjonen i Napoli. I 1906 ble han prosektor i anatomi ved den Kgl. Veterinær og Landbohøiskole i København. I 1911 ble han ansatt som styrer av Bergen Museums zoologiske avdeling. Samme år tok han doktorgraden ved Københavns universitet på en avhandling om drøvtyggenes hudkjertelorganer. I 1914 ble han professor ved museet.

Vikingenes hester

En av de første oppgavene han tok fatt på, var å bygge opp en skjelettsamling for å skape et grunnlag for å undersøke arters variasjon over tid. Ved sine universitetsstudier i København og de fem årene ved veterinærhøyskolen hadde han tilegnet seg omfattende kunnskaper i anatomi og histologi. Dette var sentrale temaer i den zoologiske forskningen på begynnelsen av 1900-tallet. Dette førte ham inn på studier av pattedyrbein som var fremkommet ved arkeologisk undersøkelser, i første rekke de godt bevarte hesteskjelettene fra Oseberg- og Gokstadskipene, som han fikk oversendt fra Universitetets Oldsaksamling i Kristiania.

Med undersøkelse av disse 1000 år gamle skjelettene ville han forsøke å finne hvordan vikingtidens hester hadde sett ut, og derved kaste lys over opprinnelsen til norske hesteraser. Det ble derfor nødvendig å foreta en inngående undersøkelse av nålevende norske hesteraser. For å få det til, måtte det skaffes til veie et større skjelettmateriale av moderne, norske hesteraser som sammenligningsgrunnlag. Ved hjelp av hestekyndige kontaktmenn rundt omkring på Vestlandet fikk han samlet inn en del hesteskjeletter til sine komparative studier. I Nordfjord var interessen så stor at hesteinteresserte med amtsa-

Oseberghester spent foran vogn og skisse over noen av skjelettfunnene av hest som ble funnet ved Osebergskipet. Det er i alt funnet skjelettresten av 15 hester i Osebergfunnet. Alle skjelettrestene er i de osteologiske samlinger. Fotograf er ukjent. Copyright: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Kranier og underkjeve er stilt ut i hyller.

gronom Faleide i spissen kjøpte inn hingsten «Baronen» og forærte den til Brinkmanns studier. «Baronen» ble senere utstoppet og utstilt på museet.

Etter hvert som samlingen vokste, ble det klart for Brinkmann at det var ønskelig at innsamlingen måtte fortsette også i fremtiden. Da ville det bli mulig å studere den enkelte rases forandringer over tid. Dette kunne ha betydning for arvelighetsforskning, og for mer praktiske spørsmål innen avl. Det var særlig kranier som ville være egnet for slike undersøkelser.

Hvordan stamhingstskjelettene kom til museet

En måte å få inn materiale på var å få myndighetene med på å kreve at hesteeiere som hadde fått statsbidrag til innkjøp av stamhingster, skulle forplikte seg til å avlevere hestens skjelett til Bergens Museum når dyret ble slaktet eller døde av andre årsaker. Høsten 1917 førte han derfor en omfattende korrespondanse med statskonsulenter i husdyravl, med stats- og amtsdyrleger og med direktøren ved Norges Landbrukshøgskole, professor Haakon Isaachsen, for å få deres anbefalinger til en søknad til Landbruksdepartementet.

Professor Isaachsen var den første som gav sin tilslutning. I brev til departementet av 21. november 1917 gav han den påtenkte søknaden sin beste anbefaling. Han omtalte Brinkmann som «en anerkjent kapasitet på zoologiens område» som satt inne med de beste forutsetninger for arbeidet med skjelettmaterialet.

I brev til Brinkmann fortsatte anbefalingene å strøme inn, fra statsdyrlæge for det vestenfeldske, Sigurd Tillier, statskonsulent for husdyravl på Vestlandet, Knut Teig, statskonsulent i arvelighetsundersøkelser, Christian Wriedt og fylkesdyrlæge i Trondenes, Kr. Dahler. Den eneste som stilte seg noe avventende, var statskonsulent i hesteavl, J. Baahuus-Jessen, som denne høsten var blitt tilsatt som stambokfører av hingster ved Statens stambokskontor. Han var ikke negativ til ideen om en sentralsamling av hesteskjeletter, men mente åpenbart at denne heller burde ligge ved Landbruks-høyskolen eller ved den fremtidige Veterinærhøyskolen. Men også han lot seg overtale, ikke minst når han så den unisone oppslutningen fra øvrige kollegaer.

Det var ellers ingen som hadde innvendinger mot at samlingen skulle lokaliseres til Bergen, ikke minst siden Brinkmann allerede hadde fått samlet et betydelig materiale. Statskonsulent Teig formulerer seg slik i brev av 26. november 1917: «Denne samlingen bør efter min mening absolut tages op til alvorligt arbejde. Og da det vordende universitet i Bergen særlig skal gaa i naturvidenskapelig retning skulde det være aldeles i sin orden, at den meget gode begyndelse med at samle skeletter kunde bli utviklet til den fuldkommenhet, som saken fortjener, og saaledes at samlingen blir skikket som studiemateriale for videnskapsmænd ikke alene her i Bergen, men ogsaa for andre landsdeles og landets mænd.» Den 4. desember 1917 sendte Brinkmann sin søknad til Landbruksdepartementet. I påvente av positivt svar sendte han i januar 1918 ut et opprop til landets dyrleger, hesteavlslag og aktuelle tidsskrift og lokalaviser. «Kunde det lykkes paa denne maate at faa en saadan større samling istand av dyr med kjendt alder og avstamning, saa vilde vi her i Norge staa som foregangslandet paa dette for husdyrforskningen saa vigtige omraade», skriver han i oppropet.

Svaret fra departementet lot vente på seg. Det ble først sendt den 25. oktober 1918 og gav full tilslutning til Brinkmanns forslag: «Departementet tillater sig herved at besvare hr. professorens skrivelse av 4. december 1917 derhen, at der ved tilstaaelse av statsbidrag til kjøp av stamhingster vil bli sat som betingelse, at dyrets skelet alle dele derav skal overlates Bergens museum ved dyrets død eller naar det slagtes.» Undertegnet Gunnar Knudsen, statsminister.

Fra 1916 til 1933 tok museet imot og preparerte frem skjelettet av 108 hester. Også senere kom det inn hesteskjeletter til museet, selv om det kunne gå år mellom hver gang. De nyeste som er innlemmet i samlingen, er nordlandshester: åtte i 1973 og én i 1984. Samlingen består nå av skjeletter og kranier av

I museets magasiner er hesteskjelettene pakket i store trekasser.

August Brinkmann d.e. Etter maleri av Hjørdis Landmark.

Skjelettet av lofohesten som kom inn til museet i 1899. Hesten er utstoppet og utstilt i museets naturhistoriske utstilling.

204 hester: 66 dølahester, 97 fjordhester, 11 nordlandshester, 2 lofothester, 2 travhester, 1 islandshest 1 anglonormannerhest, 1 fra de russiske stepper, 1 fullblods og 22 norske av usikker rase. Hele 75 % av skjelettene er av hingster.

Uten at det er gjort vedtak om det, er innsamlingen av hesteskjeletter nå i realiteten avsluttet. Det er flere årsaker til det, det viktigste er kapasitet, men også hensyn til oppbevaringsplass og preparering.

Lofothesten – liten, hardfør og raggete

Ett av skjelettene i samlingen har fått særlig stor oppmerksomhet, en lofohest² som ble gitt til Bergens Museum fra Bodin i Nordland i 1899. Lofothest er beskrevet som en liten, hardfør raggete hest, som inntil midten av 1800-tallet skal ha vært ganske vanlig. Rundt hundreårsskiftet var det ytterst få eksemplarer igjen. Ved museet ble lofohesten stoppet ut og utstilt, mens skjelettet ble innlemmet i museets samlinger og senere i «Brinkmanns husdyrsamling». Man mente at hesten fra Bodin var en av de siste i sitt slag, men typen eksisterte alle fall til midt på 1900-tallet. I 1946 fikk nemlig museet inn skjelettet av enda en angivelig lofohest, denne gangen fra Leknes i Lofoten.

Det har lenge vært diskutert om lofohest er en egen rase eller en variant av nordlandshest/lyngshest. Landbruksskolestyrer Olav Karstad sier i sin bok om fjordhesten (1949) at navnet lofohest bør gå ut av faglitteraturen fordi det har sin opprinnelse i at en landbruksfunksjonær i Nordland så en utgammel og ragget hest i Lofoten. Han sendte et bilde av hesten til en lærebokforfatter, som publiserte det i sin bok om husdyrlære. Der stod det så lenge at folk i sør trodde det fantes en slik hestetype i Lofoten.

Kanskje hadde Karstad rett, men kun genetiske undersøkelser kan gi svar. Brinkmann og hans mange kollegaer i inn- og utland brukte skjelettmorfologi³ som grunnlag for sine studier om husdyrenes utvikling. Nå har nye naturvitenskapelige metoder innen genetik og biokjemi, som for eksempel isotopmetoder, åpnet for en ny type undersøkelse innen evolusjonsforskning.

Museets hestesamling inneholder en rekke individer med kjent kjønn, alder, avstamning, størrelse, farge, oppvekststed og oppvekstforhold. Dette er enestående data i samlingsammenheng og vil være av spesiell interesse for prosjekter knyttet til utprøving av nyere naturvitenskapelige metoder, eksempelvis isotop- og sporstoffstudier og genetiske studier.

En «centralsamling for studiet av husdyrracer»

Brinkmann hadde knapt fått Landbruksdepartementets aksept for innlevering av stamhingstskjeletter før han gikk løs på neste utfordring. Ut fra sine skjelettstudier av viking-tidshester og hester fra samtiden gikk han i tanker om også å innlemme dyreknokler fra arkeologiske undersøkelser i samlingene, i første rekke av husdyr. Dette gjorde det mulig å studere utviklingen for de enkelte arter i et langt tidsperspektiv.

I brev til bestyreren for Universitetets Oldsaksamling i Kristiania, professor A.W. Brøgger, presenterte han sin plan. Han foreslo å opprette en komparativ samling av husdyrskjelettmateriale ved Bergens Museum. Til denne samlingen foreslo han at det også burde overføres materiale fra oldfunn i Universitetets Oldsaksamling. Professor Brøgger var udelte positiv til planen, fordi beinmateriale fra arkeologiske undersøkelser var blitt liggende ubearbeidet i magasiner gjennom mange år på grunn av manglende faglig ekspertise. Brøgger hadde inngående kjennskap til Brinkmanns arbeid med hesteskjelettene fra Oseberg og Gokstad. Han så det som sin «pligt overfor norsk videnskap i sin almindelighet at medvirke til en ordning som den av prof. Brinkmann foreslaate.» En tilsvarende ordning hadde Oldsaksamlingen allerede fått i stand med Anatomisk Institutt når det gjaldt materiale fra

Fra øverst: kranier av dolahest, fjording, nordlandshest/lyngshest og lofothest (BM 1655).

De osteologiske samlinger i dag

Osteologisk seksjon ved Universitetsmuseet har i dag to hovedsamlinger, én med moderne (recent) og én subfossil samling. Den moderne samlingen består av skjelettmateriale av ca. 15 000 skjeletter av fisker, amfibier, reptiler, fugler og pattedyr, fra nyere tid.

Den subfossile samlingen består av jordfunne bein, hovedsakelig fra arkeologiske utgravninger, men også bein fra geologiske og egne zoologiske undersøkelser. Den sub-fossile samlingen omfatter mer enn 2,8 millioner bestemte bein, innsamlet fra ca. 1800 lokaliteter i hele Norge. Det ubestemte materialet er flere ganger større. De fleste beinmaterialer er fra ettertiden, men det finnes også store funn fra istiden, spesielt fra tiden 55000–28000 år siden. Samlingen er en av de største i sitt slag i Nord-Europa.

mennesker. Den 5. november 1918 sendte han sin anbefaling til universitetets akademiske kollegium, og den 16. november kunne rektor Morgenstjerne meddele at tillatelsen var gitt. Brinkmanns neste skritt var en tilsvarende henvendelse til bestyreren for oldsaksamlingen ved Videnskabselskabet i Trondhjem, konservator Th. Petersen. Den ble sendt den 3. desember, og responsen var ikke mindre overstrømmende enn i Kristiania. Allerede den 9. desember sendte Petersen og to andre av museets konservatorer sin anbefaling til Videnskabselskabets direksjon. De hadde ingenting imot å overdra jordfunnet materiale av husdyrknokler til Brinkmanns «centralinstitut», både det som for tiden fantes ved museet, og det som måtte komme inn ved fremtidige utgravninger. De hadde heller ingen innvendinger mot å overlate bein av «vilde dyrearter» til museet i Bergen. I møte 20. desember fattet direksjonen vedtak om at «*jordfundet materiale af hvirveldyr som findes i selskapets arkeologiske samling, blir at overdrage til en centralsamling knyttet til Bergens Museum.*» Ved årsskiftet 1918–1919 var dermed ordningen kommet på plass at beinmateriale fra arkeologiske utgravninger fra hele landet oppbevares ved de osteologiske samlinger ved Universitetsmuseet i Bergen. I prinsippet gjelder denne ordningen fremdeles.

I samme periode samlet Brinkmann også inn skjeletter av andre husdyr, blant annet 52 av ulike hunderaser og 26 fra Austevoll av den norske korthalesauen «utegangersau». I disse årene publiserte han en rekke arbeider om hest og hund som var basert på husdyrsamlingen. Brinkmann hadde flere interessefelt innen zoologi. Fra slutten av 1920-tallet konsentrerte han seg fullt og helt om marine organismer, og arbeidet med skjelettmaterialet ble lagt til side. Da han døde i 1940, hadde hestesamlingen i mange år vært nærmest uten kuratering.

1. BM 1655
2. Morfologi er læren om struktur, oppbygning og form på vev, organer og individer

